Yuval Noah Harari

Ο μύθος της Πεζό

Οι χιμπατζήδες ξάδερφοί μας ζουν συνήθως σε μικρές ομάδες μερικών δεκάδων ατόμων. Κάνουν στενές φιλίες, κυνηγούν μαζί και πολεμάνε ο ένας δίπλα στον άλλο εναντίον μπαμπουίνων, γατόπαρδων και άλλων εχθρικών χιμπατζήδων. Η κοινωνική τους δομή είναι ιεραρχική. Το κυρίαρχο μέλος της ομάδας σχεδόν πάντα αρσενικό. Τα υπόλοιπα αρσενικά και θηλυκά δείχνουν την υποταγή τους στο κυρίαρχο αρσενικό σκύβοντας μπροστά του ενώ συγχρόνως βγάζουν συγκεκριμένους γρυλισμούς, περίπου όπως και οι άνθρωποι μπροστά σε ένα βασιλιά. Το κυρίαρχο αρσενικό προσπαθεί να διατηρεί την κοινωνική αρμονία μέσα στην ομάδα του. Όταν δύο άτομα τσακώνονται, θα επέμβει για να σταματήσει τη βία. Δεν είναι όμως πάντα έτσι γενναιόδωρος, μπορεί να μονοπωλεί ιδιαίτερα επιθυμητές τροφές και να μην αφήνει τα αρσενικά που βρίσκονται σε χαμηλότερη θέση να ζευγαρώσουν με τα θηλυκά.

Όταν δύο αρσενικά ανταγωνίζονται για τη θέση του κυρίαρχου, το κάνουν συνήθως σχηματίζοντας μεγάλους συνασπισμούς υποστηρικτών, αρσενικών και θηλυκών, από τα μέλη της ομάδας. Οι δεσμοί ανάμεσα στα μέλη των συνασπισμών συνάπτονται στη βάση της στενής καθημερινής επαφής - αγκαλιάσματα, αγγίγματα, φιλιά, περιποίηση και αμοιβαίες εξυπηρετήσεις. Όπως ακριβώς οι πολιτικοί στις προεκλογικές εκστρατείες περιοδεύουν κάνοντας χειραψίες και φιλώντας μωρά, έτσι και οι διεκδικητές της ανώτερης

θέσης σε μια ομάδα χιμπατζήδων περνάνε πολύ χρόνο αγκαλιάζοντας, χαϊδεύοντας και φιλώντας μωρά πιθηκάκια. Συνήθως το κυρίαρχο αρσενικό δεν κερδίζει τη θέση του επειδή είναι πιο δυνατό σωματικά, αλλά επειδή έχει πίσω του έναν μεγάλο και σταθερό συνασπισμό. Οι συνασπισμοί αυτοί παίζουν σημαντικό ρόλο όχι μόνο κατά τη διάρκεια της αντιπαράθεσης για τη θέση του κυρίαρχου, αλλά σχεδόν σε όλες τις καθημερινές δραστηριότητες. Τα μέλη του συνασπισμού περνάνε πολύ χρόνο μαζί, μοιράζονται την τροφή και αλληλοβοηθούνται όταν υπάρχουν δυσκολίες.

Τα όρια στο μέγεθος των ομάδων που μπορούν να σχηματιστούν και να διατηρηθούν με αυτόν τον τρόπο είναι προφανή. Προκειμένου να μπορεί η ομάδα να λειτουργήσει, όλα τα μέλη πρέπει να γνωρίζονται καλά μεταξύ τους. Δύο χιμπατζήδες που δεν έχουν συναντηθεί ποτέ, που δεν έχουν τσακωθεί ή δεν έχουν ξεψειρίσει ο ένας τον άλλο δεν θα γνωρίζουν αν μπορούν να εμπιστευτούν τον άλλο, αν θα άξιζε να τον βοηθήσουν, ούτε ποιος από τους δύο είναι ανώτερος στην ιεραρχία. Σε φυσικές συνθήκες, μια χαρακτηριστική ομάδα χιμπατζήδων αποτελείται από 20-50 άτομα. Όσο αυξάνεται ο αριθμός των χιμπατζήδων μιας ομάδας, η κοινωνική ευταξία αποσταθεροποιείται, και αυτό οδηγεί τελικά σε ρήξη και στη δημιουργία νέας ομάδας από ορισμένα από τα ζώα. Σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις έχουν παρατηρήσει οι ζωολόγοι ομάδες μεγαλύτερες των 100 ατόμων. Οι διαφορετικές ομάδες σπάνια συνεργάζονται και συνήθως ανταγωνίζονται για την περιοχή τους και την τροφή. Ερευνητές έχουν καταγράψει παρατεταμένες εχθροπραξίες μεταξύ ομάδων, ακόμα και μία περίπτωση «γενοκτονικής» συμπεριφοράς, κατά την οποία μία ομάδα εξολόθρευσε συστηματικά τα περισσότερα μέλη μίας γειτονικής ομάδας.

Παρόμοια πρότυπα είναι πιθανό να επικρατούσαν και στην κοινωνική ζωή των πρώιμων ανθρώπων, μεταξύ των οποίων και στου χόμο σάπιενς. Οι άνθρωποι, όπως και οι χιμπατζήδες, έχουν κοινωνικά ένστικτα τα οποία επέτρεψαν στους προγόνους μας να σχηματίζουν φιλίες και ιεραρχίες και να κυνηγούν ή να πολεμούν μαζί. Ωστόσο, τα κοινωνικά ένστικτα των ανθρώπων, όπως και των χιμπατζήδων, ήταν κατάλληλα προσαρμοσμένα μόνο για μικρές ομάδες με στενούς δεσμούς. Όταν η ομάδα μεγάλωνε υπερβολικά, η κοινωνική της ευταξία διαταρασσόταν και η ομάδα χωριζόταν. Ακόμα κι αν μια εξαιρετικά γόνιμη κοιλάδα μπορούσε να συντηρήσει 500 αρχαίους σάπιενς, δεν θα υπήρχε περίπτωση να μπορέσουν να ζήσουν μαζί τόσοι πολλοί άγνωστοι. Πώς θα συμφωνούσαν ποιος θα είναι ο αρχηγός, πού θα κυνηγάει ο καθένας ή ποιος θα ζευγαρώνει με ποιον.

Με την έλευση της Γνωσιακής Επανάστασης, το κουτσομπολιό βοήθησε τον χόμο σάπιενς να σχηματίζει μεγαλύτερες ομάδες. Αλλά ακόμα και το κουτσομπολιό έχει τα όριά του. Κοινωνιολογικές έρευνες έχουν δείξει ότι το μέγιστο «φυσικό» μέγεθος μιας ομάδας που συνδέεται μέσω του κουτσομπολιού είναι περίπου 150 άτομα. Οι περισσότεροι άνθρωποι δεν μπορούν να γνωρίζουν στενά ούτε να κουτσομπολεύουν αποτελεσματικά πάνω από 150 άλλους ανθρώπους.

Ακόμα και σήμερα, το αποφασιστικό όριο στους ανθρώπινους οργανισμούς βρίσκεται γύρω σ' αυτόν τον μαγικό αριθμό. Κάτω από το όριο αυτό, κοινότητες, επιχειρήσεις, κοινωνικά δίκτυα και στρατιωτικές μονάδες μπορούν να συντηρηθούν κυρίως στη βάση της προσωπικής γνωριμίας και της φημολογίας. Για να διατηρείται η τάξη, δεν χρειάζονται επίσημη ιεραρχία, τίτλοι και νομικά βιβλία. Μια διμοιρία με 30 στρατιώτες ή ακόμα κι ένας λόχος με 100 μπορούν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά στη βάση των προσωπικών σχέσεων, με ελάχιστη επίσημη πειθαρχία. Ένας λοχίας που τον σέβονται όλοι μπορεί να γίνει ο «βασιλιάς του λόχου» και να ασκεί εξουσία ακόμα και στους ιεραρχικά ανώτερούς του. Μια μικρή οικογενειακή επιχείρηση μπορεί να επιβιώσει και να αναπτυχθεί χωρίς διοικητικό συμβούλιο, διευθύνοντα σύμβουλο ή λογιστικό τμήμα.

Όταν όμως ξεπεραστεί το όριο των 150 ατόμων, τα πράγματα δεν μπορούν πια να λειτουργήσουν έτσι. Δεν μπορείς να διοικείς μια μεραρχία με χιλιάδες στρατιώτες με τον ίδιο τρόπο που διοικείς μια διμοιρία. Οι επιτυχημένες οικογενειακές επιχειρήσεις συνήθως περνάνε κρίση όταν μεγαλώνουν και αποκτούν περισσότερο προσωπικό. Αν δεν μπορούν να επαναπροσδιοριστούν, καταστρέφονται.

Πώς κατάφερε ο χόμο σάπιενς να περάσει αυτό το κρίσιμο όριο, και έφτασε τελικά να δημιουργήσει πόλεις με δεκάδες χιλιάδες κατοίκους και αυτοκρατορίες με εκατοντάδες εκατομμύρια υπηκόους; Το μυστικό ήταν μάλλον η εμφάνιση της φαντασίας. Μεγάλος αριθμός αγνώστων μπορούν να συνεργαστούν με επιτυχία αν πιστεύουν σε κοινούς μύθους.

Οποιαδήποτε συνεργασία ανθρώπων σε μεγάλη κλίμακα -είτε πρόκειται για ένα σύγχρονο κράτος, μια μεσαιωνική Εκκλησία, μια αρχαία πόλη ή μια αρχαϊκή φυλή- είναι θεμελιωμένη σε κοινούς μύθους που υπάρχουν μόνο στη συλλογική φαντασία των ανθρώπων. Οι Εκκλησίες βασίζονται σε κοινούς θρησκευτικούς μύθους. Δύο καθολικοί που δεν έχουν γνωριστεί ποτέ τους μπορούν, παρ' όλα αυτά, να πάνε μαζί σε μια σταυροφορία ή να συγκεντρώσουν χρήματα για τη δημιουργία ενός νοσοκομείου, επειδή και οι δύο πιστεύουν ότι ο Θεός ενσαρκώθηκε και αφέθηκε να σταυρωθεί για να μας λυτρώσει από την αμαρτία. Τα κράτη βασίζονται σε κοινούς εθνικούς μύθους. Δύο Σέρβοι που δεν έχουν ξανασυναντηθεί ποτέ, μπορεί να διακινδυνέψουν τη ζωή τους για να σώσουν ο ένας τον άλλο επειδή και οι δύο πιστεύουν στην ύπαρξη του σερβικού έθνους, της πατρίδας Σερβίας και της σερβικής σημαίας. Τα δικαστικά συστήματα βασίζονται σε κοινούς νομικούς μύθους. Δύο δικηγόροι που δεν έχουν ξανασυναντηθεί μπορούν, εντούτοις, να ενώσουν τις δυνάμεις τους για να υπερασπιστούν έναν άγνωστο επειδή πιστεύουν στην ύπαρξη των νόμων, της δικαιοσύνης, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων - και στα χρήματα που θα πάρουν για αμοιβή.

Ωστόσο, τίποτα από όλα αυτά δεν υπάρχει έξω από τις ιστορίες που επινοούν και λένε αναμεταξύ τους οι άνθρωποι. Δεν υπάρχουν θεοί στο σύμπαν, ούτε έθνη, ούτε χρήμα, ούτε ανθρώπινα δικαιώματα, ούτε νόμοι, ούτε δικαιοσύνη έξω από το κοινό φαντασιακό των ανθρώπων.

Οι άνθρωποι καταλαβαίνουν χωρίς δυσκολία ότι η κοινωνική τάξη των «πρωτόγονων»

διασφαλιζόταν επειδή πίστευαν σε φαντάσματα και πνεύματα, και με κάθε πανσέληνο συγκεντρώνονταν για να χορέψουν γύρω από τη φωτιά. Αυτό που δεν μπορούμε να αντιληφθούμε είναι ότι και οι δικοί μας σύγχρονοι θεσμοί λειτουργούν στην ίδια ακριβώς βάση. Ας πάρουμε για παράδειγμα τον κόσμο των επιχειρήσεων. Οι σύγχρονοι επιχειρηματίες και δικηγόροι είναι στην πραγματικότητα μεγάλοι μάγοι. Η κύρια διαφορά ανάμεσα σε αυτούς και τους σαμάνους της φυλής είναι ότι οι σημερινοί δικηγόροι λένε πολύ πιο παράξενες ιστορίες. Ο μύθος της Πεζό μάς προσφέρει ένα καλό παράδειγμα.

***

Ένα σύμβολο που θυμίζει κάπως το λιοντάρι του Στάντελ εμφανίζεται σήμερα σε αυτοκίνητα, φορτηγά και μοτοσικλέτες, από το Παρίσι μέχρι το Σίδνεϊ. Είναι το σήμα που φιγουράρει στα οχήματα της Πεζό, μιας από τις παλιότερες και μεγαλύτερες αυτοκινητοβιομηχανίες της Ευρώπης. Η Πεζό ξεκίνησε σαν μια οικογενειακή επιχείρηση στο χωριό Βαλαντινιέ, μόλις 300 χιλιόμετρα από το σπήλαιο του Στάντελ. Σήμερα η εταιρεία απασχολεί περίπου 200.000 άτομα σε όλο τον κόσμο, τα περισσότερα από τα οποία δεν γνωρίζονται μεταξύ τους. Οι άγνωστοι αυτοί άνθρωποι συνεργάζονται τόσο αποτελεσματικά, που το 2008 η Πεζό παρήγαγε πάνω από 1,5 εκατομμύριο οχήματα, με έσοδα που έφτασαν στα 55 δισεκατομμύρια ευρώ.

Με ποια έννοια μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει η εταιρεία Peugeot SA (το επίσημο όνομά της); Υπάρχουν πολλά αυτοκίνητα Πεζό, αλλά προφανώς η εταιρεία δεν είναι αυτά. Ακόμα κι αν όλα τα Πεζό που υπάρχουν στον κόσμο αποσύρονταν ταυτοχρόνως και πουλιούνταν για παλιοσίδερα, η Peugeot SA δεν θα εξαφανιζόταν. Θα συνέχιζε να κατασκευάζει καινούργια αυτοκίνητα και να δημοσιεύει τον ετήσιο ισολογισμό της. Στην εταιρεία ανήκουν εργοστάσια, εξοπλισμός και εκθεσιακά κέντρα, ενώ απασχολεί μηχανικούς, λογιστές και γραμματείς, αλλά όλα αυτά μαζί δεν αποτελούν την Πεζό. Μια φυσική καταστροφή θα μπορούσε να σκοτώσει μέχρις ενός τους υπαλλήλους της Πεζό και στη συνέχεια να

καταστρέψει όλα της τα εργοστάσια και τα γραφεία. Ακόμα και τότε, η εταιρεία θα μπορούσε να δανειστεί χρήματα, να προσλάβει καινούργιους υπαλλήλους, να χτίσει καινούργια εργοστάσια και να αγοράσει νέο εξοπλισμό. Η Πεζό έχει διευθυντές και μετόχους, αλλά ούτε αυτοί αποτελούν την εταιρεία. Θα μπορούσαν να απολυθούν όλοι οι διευθυντές και να πουληθούν όλες οι μετοχές, αλλά η ίδια η εταιρεία θα παρέμενε άθικτη.

Αυτό δεν σημαίνει ότι η Peugeot SA είναι άτρωτη ή αθάνατη. Αν ένας δικαστής αποφάσιζε τη διάλυση της εταιρείας, τα εργοστάσιά της θα παρέμεναν στη θέση τους και οι εργάτες, οι λογιστές, οι διευθυντές και οι μέτοχοι θα συνέχιζαν να ζουν - αλλά η Peugeot SA θα εξαφανιζόταν αμέσως. Με λίγα λόγια, φαίνεται ότι η
Peugeot SA
δεν έχει καμία ουσιαστική σύνδεση με τον υλικό κόσμο. Υπάρχει, λοιπόν, πραγματικά;

Η Πεζό είναι αποκύημα της συλλογικής μας φαντασίας. Οι δικηγόροι αυτό το ονομάζουν «πλάσμα δικαίου». Δεν μπορούμε να το δούμε δεν είναι πραγματικό αντικείμενο. Αλλά υπάρχει ως νομική οντότητα. Όπως εσείς κι εγώ δεσμεύεται από τους νόμους των χωρών στις οποίες λειτουργεί. Μπορεί να ανοίξει τραπεζικό λογαριασμό και να κατέχει περιουσία. Πληρώνει φόρους και μπορεί να δεχτεί μήνυση ή ακόμα και δίωξη, ανεξάρτητα από οποιονδήποτε από τους ανθρώπους στους οποίους ανήκει ή τους οποίους απασχολεί.

Η Πεζό ανήκει σε ένα συγκεκριμένο είδος πλασμάτων δικαίου που ονομάζονται «ανώνυμες εταιρείες». Η ιδέα που βρίσκεται πίσω από αυτές τις εταιρείες είναι μία από τις ιδιοφυέστερες επινοήσεις της ανθρωπότητας. Ο χόμο σάπιενς έζησε χωρίς αυτές για αμέτρητες χιλιετίες. Για το μεγαλύτερο μέρος της καταγεγραμμένης ιστορίας, η ιδιοκτησία ήταν κάτι που μπορούσε να ανήκει μόνο σε ανθρώπους με σάρκα και οστά, από αυτούς με τα δυο πόδια και τον μεγάλο εγκέφαλο. Αν, στη Γαλλία του 13ου αιώνα, ο Ζαν έφτιαχνε ένα εργαστήριο που κατασκεύαζε άμαξες, η επιχείρηση ήταν αυτός ο ίδιος. Αν κάποια από τις άμαξές του χαλούσε μία εβδομάδα αφότου είχε αγοραστεί, ο δυσάρεστη μένος πελάτης θα

έκανε μήνυση στον ίδιο τον Ζαν. Αν ο Ζαν είχε δανειστεί χίλια χρυσά νομίσματα για να στήσει το εργαστήρι του και η επιχείρηση χρεοκοπούσε, θα ήταν υποχρεωμένος να εξοφλήσει το δάνειο πουλώντας την περιουσία του - το σπίτι του, την αγελάδα του, τη γη του. Μπορεί να αναγκαζόταν ακόμα και να δώσει τα παιδιά του για σκλάβους. Αν δεν κατάφερνε να καλύψει το χρέος του, μπορεί να πήγαινε στη φυλακή ή να έμπαινε στην υπηρεσία των δανειστών του. Είχε ακέραια την ευθύνη, χωρίς κανέναν περιορισμό, για κάθε υποχρέωση που θα δημιουργούσε το εργαστήρι του.

Αν ζούσατε σε εκείνη την εποχή, μάλλον θα το σκεφτόσασταν καλά προτού ανοίξετε δική σας επιχείρηση. Και πραγματικά αυτή η νομική κατάσταση ήταν αποθαρρυντική για την επιχειρηματικότητα. Οι άνθρωποι φοβούνταν να φτιάξουν καινούργιες επιχειρήσεις και να πάρουν οικονομικά ρίσκα. Δεν άξιζε και πολύ τον κόπο όταν υπήρχε ο κίνδυνος να βρεθεί όλη τους η οικογένεια κυριολεκτικά στο δρόμο.

Αυτός ήταν ο λόγος που οι άνθρωποι άρχισαν να φαντάζονται συλλογικά την ύπαρξη των ανωνύμων εταιρειών. Οι εταιρείες αυτές είναι νομικά ανεξάρτητες από τα άτομα που τις ιδρύουν, που επενδύουν χρήματα σε αυτές ή που τις διαχειρίζονται. Μέσα στους τελευταίους αιώνες, οι εταιρείες αυτές έχουν γίνει οι κύριοι παράγοντες στον οικονομικό στίβο, και τις έχουμε συνηθίσει τόσο, που ξεχνάμε ότι υπάρχουν μόνο στη φαντασία μας. Στις ΗΠΑ, ο επίσημος όρος για τις ανώνυμες εταιρείες είναι “Corporation”, μεγάλη ειρωνεία, μιας και ο όρος προέρχεται από το λατινικό corpus (=σώμα) - το μόνο πράγμα που δεν έχουν οι εταιρείες αυτές. Παρά το γεγονός όμως ότι δεν έχουν πραγματικό σώμα, το αμερικανικό δίκαιο αντιμετωπίζει τις εταιρείες σαν νομικά πρόσωπα, σαν να ήταν άνθρωποι με σάρκα και οστά.

Το ίδιο ίσχυε και στο γαλλικό δίκαιο το 1896, όταν ο Αρμάν Πεζό -που είχε κληρονομήσει από τους γονείς του ένα σιδηρουργείο που έφτιαχνε ελατήρια, πριόνια και ποδήλατα- αποφάσισε να μπει στο χώρο του αυτοκινήτου. Για να το κάνει αυτό, δημιούργησε μια

ανώνυμη εταιρεία. Της έδωσε το όνομά του, αλλά ήταν ανεξάρτητη από τον ίδιο. Αν ένα αυτοκίνητο χαλούσε, ο αγοραστής μπορούσε να κάνει αγωγή στην Πεζό, αλλά όχι στον Αρμάν Πεζό. Αν η εταιρεία δανειζόταν εκατομμύρια φράγκα και μετά χρεοκοπούσε, ο Αρμάν Πεζό δεν θα χρωστούσε ούτε σεντίμ. Επειδή, βέβαια, το δάνειο το είχε πάρει η εταιρεία Πεζό, και όχι ο Αρμάν Πεζό, ο χόμο σάπιενς. Ο Αρμάν Πεζό πέθανε το 1915. Η εταιρεία Πεζό ζει και βασιλεύει.

Πώς ακριβώς δημιούργησε ο Αρμάν Πεζό, ο άνθρωπος, την Πεζό, την εταιρεία; Χοντρικά με τον ίδιο τρόπο που οι ιερείς και οι μάγοι δημιουργούσαν θεούς και δαίμονες σε όλη την ιστορία και με τον ίδιο τρόπο που χιλιάδες γάλλοι ιερείς εξακολουθούσαν να δημιουργούν το σώμα του Χριστού στο ναό της ενορίας κάθε Κυριακή. Στην περίπτωση των γάλλων ιερέων, η καθοριστική ιστορία ήταν η ιστορία της ζωής και του θανάτου του Χριστού όπως την αφηγείται η Καθολική Εκκλησία. Σύμφωνα με αυτή την ιστορία, αν ένας καθολικός ιερέας, φορώντας τα ιερά του άμφια, πει τελετουργικά τα κατάλληλα λόγια την κατάλληλη στιγμή, το απλό ψωμί και το κρασί μετατρέπονται στη σάρκα και το αίμα του Θεού. Ο ιερέας αναφωνεί “Hoc est corpus meum”! («Αυτό είναι το σώμα μου», στα λατινικά) και αμπρακατάμπρα - το ψωμί γίνεται η σάρκα του Χριστού. Βλέποντας ότι ο ιερέας έχει εκτελέσει σωστά και με επιμέλεια τη διαδικασία, εκατομμύρια πιστοί γάλλοι καθολικοί συμπεριφέρονται σαν ο Θεός να υπάρχει πραγματικά στο αγιασμένο ψωμί και κρασί.

Στην περίπτωση της Peugeot SA η καθοριστική ιστορία ήταν το γαλλικό δίκαιο, όπως είχε συνταχθεί από το κοινοβούλιο της Γαλλίας. Σύμφωνα με τους γάλλους νομοθέτες, αν ένας δικηγόρος εκτελέσει ολόκληρη την κατάλληλη τελετή, γράψει όλα τα απαραίτητα ξόρκια και όρκους σε ένα υπέροχα διακοσμημένο χαρτί και τοποθετήσει την περίτεχνη υπογραφή του στο τέλος του εγγράφου, αμπρακατάμπρα - η καινούργια εταιρεία έχει ενσαρκωθεί. Το 1896, όταν ο Αρμάν Πεζό αποφάσισε να δημιουργήσει την εταιρεία του, πλήρωσε ένα δικηγόρο για να διεκπεραιώσει όλες αυτές τις ιερές διαδικασίες. Όταν ο δικηγόρος είχε εκτελέσει όλες τις τελετουργίες και είχε προφέρει όλες τις απαραίτητες επωδές και όρκους, εκατομμύρια έντιμοι Γάλλοι πολίτες άρχισαν να συμπεριφέρονται σαν η εταιρεία Πεζό να υπήρχε πραγματικά.

Οι αποτελεσματικές ιστορίες δεν είναι εύκολο πράγμα. Το δύσκολο δεν είναι να αφηγηθείς την ιστορία, αλλά να πείσεις τους άλλους να την πιστέψουν Μεγάλο μέρος της ανθρώπινης ιστορίας έχει να κάνει με αυτό το ερώτημα: πως καταφέρνει κανείς να πείσει εκατομμύρια ανθρώπους να πιστέψουν συγκεκριμένες ιστορίες για θεούς ή έθνη ή ανώνυμες εταιρείες; Ωστόσο, όταν αυτό πετυχαίνει, δίνει στους σάπιενς τεράστια δύναμη, γιατί επιτρέπει σε εκατομμύρια αγνώστους να συνεργαστούν και να επιδιώξουν κοινούς στόχους. Ας προσπαθήσουμε απλώς να φανταστούμε πόσο δύσκολο θα ήταν να δημιουργήσουμε κράτη ή εκκλησίες ή συστήματα δικαίου αν μπορούσαμε να μιλάμε μόνο για πράγματα που υπάρχουν πραγματικά, όπως τα ποτάμια, τα δέντρα και τα λιοντάρια.

***

Στην πορεία των χρόνων, οι άνθρωποι έχουν υφάνει ένα απίστευτα περίπλοκο δίκτυο ιστοριών. Μέσα στο δίκτυο αυτό, φανταστικά πλάσματα όπως η Πεζό δεν υπάρχουν απλώς, αλλά συγκεντρώνουν και τεράστια δύναμη. Στους ακαδημαϊκούς κύκλους, τα πράγματα που φτιάχνουν οι άνθρωποι μέσα από αυτό το δίκτυο ιστοριών είναι γνωστά ως «φανταστικά πλάσματα», «κοινωνικές κατασκευές» ή «φαντασιακές πραγματικότητες». Ή φαντασιακή πραγματικότητα δεν είναι ένα ψέμα. Ψέματα είναι όταν λέω πως υπάρχει ένα λιοντάρι κοντά στο ποτάμι, ενώ ξέρω πολύ καλά ότι δεν υπάρχει. Τα ψέματα δεν είναι τίποτα σπουδαίο. Και οι πράσινες μαϊμούδες και οι χιμπατζήδες ξέρουν να λένε ψέματα. Για παράδειγμα, έχουμε παρατηρήσει μια πράσινη μαϊμού να φωνάζει «Προσοχή! Λιοντάρι!», ενώ δεν υπήρχε κανένα λιοντάρι εκεί κοντά. Ο συναγερμός της όμως τρόμαξε μια άλλη μαϊμού που είχε μόλις βρει μια μπανάνα, αφήνοντας πολύ βολικά την ψεύτρα να κρατήσει το τρόπαιο για τον εαυτό της.

Αντίθετα με τα ψέματα, η φαντασιακή πραγματικότητα είναι κάτι που όλοι το πιστεύουν,

και όσο η κοινή αυτή πεποίθηση διατηρείται, η φαντασιακή πραγματικότητα ασκεί δύναμη στον κόσμο. Ο γλύπτης από το σπήλαιο του Στάντελ μπορεί να πίστευε ειλικρινά ότι το πνεύμα-προστάτης με τη μορφή του ανθρώπου-λιονταριού υπήρχε. Κάποιοι μάγοι είναι τσαρλατάνοι, αλλά οι περισσότεροι πιστεύουν ειλικρινά στην ύπαρξη θεών και δαιμόνων. Οι περισσότεροι εκατομμυριούχοι πιστεύουν στην ύπαρξη του χρήματος και των ανωνύμων εταιρειών. Οι περισσότεροι ακτιβιστές για τα ανθρώπινα δικαιώματα πιστεύουν ειλικρινά στην ύπαρξη των δικαιωμάτων αυτών. Κανένας δεν έλεγε ψέματα όταν, το 2011, ο ΟΗΕ απαίτησε από την κυβέρνηση της Λιβύης να σεβαστεί τα ανθρώπινα δικαιώματα των πολιτών της, μολονότι ο ΟΗΕ, η Λιβύη και τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι πλάσματα της γόνιμης φαντασίας μας.

Από τη Γνωσιακή Επανάσταση και μετά, λοιπόν, οι σάπιενς ζουν σε μια διπλή πραγματικότητα. Από τη μια, στην αντικειμενική πραγματικότητα των ποταμιών, των δέντρων και των λιονταριών από την άλλη, στη φαντασιακή πραγματικότητα των θεών, των εθνών και των εταιρειών. Όσο περνούσε ο καιρός, η φαντασιακή πραγματικότητα γινόταν όλο και πιο ισχυρή, μέχρι του σημείου που, σήμερα, η ίδια η επιβίωση των ποταμιών, των δέντρων και των λιονταριών εξαρτάται από την καλοσύνη φανταστικών πλασμάτων όπως οι θεοί, τα έθνη και οι εταιρείες.

Yuval Noah Harari, Sapiens (2011), Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, σελ. 37-44